

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

O yerə mən - Müdrik Tonyukuk hücum etdiyi üçün saysız-hesabsız sarı qızıl, parlaq gümüş, qız-gəlin, xalça, pul gətirdi».

716-cı ildə Kapağan xaqan bir hərbi səfərdən qayıdarkən pusquya düşüb öldürülür. Kapağan xaqan türk törüsünü (qanununu) pozaraq hələ sağlığında böyük oğlu Bögünü kiçik xaqan qoymuşdu. Türk törüsünə görə, böyük qardaşdan sonra ondan kiçik qardaş xaqan ola bilərdi. Sonuncu qardaşdan sonra böyük qardaşın böyük oğlu xaqan taxtına çıxırdı.

Bu törüyə görə, Kapağan xaqandan sonra taxta İltəris xaqanın böyük oğlu Bilgə xaqan çıxmalı idi. Ancaq Kapağan xaqan Bögünü kiçik xaqan qoyduğu üçün Kapağan xaqan öldürülən kimi əyanlar yığışb onu ulu xaqan elan edir. İltəris xaqanın kiçik oğlu Kül tigin türk törüsünü bərpa etmək üçün ordaya hücum edir, əmisinin bütün uşaqlarını (əmisi oğlu Bəg tigin və əmisi qızlarından biri Çinə qaçır) və yaxın adamlarını qırır, təkcə vəzir Tonyukuku bağışlayır (Tonyukuk Bilgə xaqanın qayınatası idi), lakin onu siyasi fəaliyyətdən uzaqlaşdırır.

Kül tigin böyük qardaşı Bilgə xaqanı türk taxtına oturdur. Bu zaman ölkəni qiyam və üsyanlar sarsıdırdı. Yeni xaqanın ağıllı vəzirə böyük ehtiyacı vardı. Görünür, buna görə ki, 718 yaxud 719-cu ildə Tonyukuk yenə də baş vəzir vəzifəsinə qaytarılır. O, yenə də ağıllı məsləhətləri ilə türk dövlətinin qüdrətinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Bilgə xaqan istəyir ki, Budda dinini qəbul etsin və onu dövlət dini elan etsin. Tonyukuk bunu məsləhət görmür. O deyir:

- Budda dininin ehkamları türklərin cəngavərlik ruhunu öldürər, çünki bu ehkamlar itaət təbliğ edir. Budda dini insanları zəiflədir və insanpərvərlik ruhunda tərbiyə edir. Biz Budda dinini qəbul etsək, türk dövləti zəifləyər və Çindən asılı vəziyyətə düşər.

Bilgə xaqan Çin tipində özünə paytaxt şəhəri salmaq istəyir. Tonyukuk bu fikirdən də onu daşındırır:

MÜDRİK

TONYUKUK

- Türkün ruhu azaddır. Türk istədiyi yerdə özünə məskən salmağı xoşlayır. Türk hər tərəfdən hasarlarla əhatə edilən şəhərdə yaşasa, onun azadlıq sevən ruhu qandala salınar, qula çevrilər. Bu da türkün cəngavərliyini öldürər, onu köləyə çevirər.

Tonyukuk qocalsa da hərbi sahədə də səriştəsini itirməmişdi.

720-ci ildə Çin türk dövləti əleyhinə qəsd düzəldir. Çin planına görə, kıtay, tatabı və basmıl qəbilələri üç tərəfdən türklərin ordasına hücum etməli, Bilgə xaqanı tutmalı idi. 300 minlik Çin ordusu da onlara yardım edəcəkdə. Tonyukuk başa düşürdü ki, bu qədər müxtəlif olan qüvvələrin hərəkətini əlaqələndirmək çətindir. Buna görə də o, Bilgə xaqana narahat olmamağı və düşmənlər gəlməzdən üç gün əvvəl şimala çəkilməyi məsləhət görür. O, Bilgə xaqana deyir:

- Qoy çinlilər gəlsinlər. Biz gözləyirik. Onların azuqəsi qurtardıqdan sonra hücum edərik.

Ancaq iş elə gətirir ki, türk ordasına birinci basmıllar çatır. Öz mütəffiqlərini burada görməyən basmıllar geri qayıdır. Bilgə xaqan onlara hücum etmək istəyir. Tonyukuk mane olub deyir:

- Düşmən tox olduqda yaxşı vuruşur. Ona hücum etmək təhlükəlidir.

Türk ordusu sürətli yürüşlə gedib basmılları qabaqlayır və onlar gələnədək onların paytaxtı Beşbalıq şəhərini alır. Yorğun və ac basmıllar istirahət etmək arzusu ilə şəhərə gəldikdə gümrah türk ordusu onları mühasirə edir. Bütün basmıl ordusu əsir düşür.

Bilgə xaqan və Tonyukuk bununla kifayətlənmir. Türk ordusu Cünqariyadan Çinin Qansu əyalətinə keçir və Çin ordusunun arxasındakı bütün vilayətləri talan edib Çin ordusunu ərzaqsız qoyur. Beləliklə, Çin imperiyasının türk dövlətini məhv etmək planı boşa çıxır.

Türk dövlətinin yaranması və inkişaf edib yüksəlməsində Tonyukukun xidmətləri böyükdür. Buna görə də Tonyukuk belə deməkdə haqlıdır:

- İltəris xaqan, Müdrik Tonyukuk qazandığı üçün... türk sir xalqı yaşamaqdadır.